

Hans Mathlein

Reductio ad absurdum

'Tis not contrary to reason to prefer
the destruction of the whole world
to the scratching of my finger.

David Hume

Hur bär man sig åt för att falsifiera ett påstående? Ett bra sätt tycks vara att använda den metod som går under namnet *Reductio ad absurdum*. Metoden innebär att man vederlägger ett (eller flera) påståenden genom att visa att det (eller de) leder till orimliga eller absurda konsekvenser. I en mer speciell mening är metoden också ett namn på ett omstritt indirekt bevis som har följande form: "Om icke-p implicerar p, så p" (där "p" står för en godtycklig sats).

Metoden att vederlägga påståenden med hjälp av *reductio ad absurdum* har urgamla anor i filosofi, det är t ex en av Sokrates vanligaste argumentationsmetoder i Platons dialoger. Metoden har använts, och används, i snart sagt alla sammanhang där man försöker argumentera rationellt. Harald Ofstad skriver:

Att försöka falsifiera ett etiskt system genom att visa att det har absurda konsekvenser är en traditionsrik metod i moralfilosofi (1982, s 186).

Ofstads egen praktik tycks vara ett bra exempel på metodens användbarhet. När han t ex genomför sin kritiska granskning av utilitarismen så visar han att denna teori, eller i varje fall flera vanliga och omhuldade varianter av den, leder till en mängd konsekvenser inför vilka han biter till med: "Detta är absurt" eller "... det är orimlig ståndpunkt". Här är några exempel på absurda konsekvenser som Ofstad härleder ur utilitarismen:

att en person är oskyldig är överhuvudtaget inte ett skäl till att frikänna honom (s 61).

det kan vara rätt att tillverka tvålv av en person som lever ett miserabelt liv om tillräckligt många i överklassen lider mycket av att sakna tvålv (s 68).

det kan vara vår plikt att misshandla och döda människor om det skulle leda till att folk får det bättre – även om de redan har det bra – förutsatt att deras antal är tillräckligt stort (s 69).

Om utilitarismen tillsammans med tänkbara empiriska antaganden, har implikationer som dessa, visar inte det med all önskvärd tydlighet att den är orimlig och vederlagd? Inte utan vidare. Jag tänker inte nu granska Ofstads vederläggning i sak, utan se lite närmare på den metod han och så många andra använder. När har man visat något med ett *reductio ad absurdum*, vid närmare eftertanke?

1. Det absurda

Vad betyder termen ”absurd”? Ser man efter i olika ordböcker så ges följande innebörd (i t ex Webster):

klart osant eller orimligt – på ett löjligt sätt inkonsistent med förnuftet, eller sunda förnuftets rena diktat. Ett absurt påstående motsäger uppenbara sanningar.

En absurditet är alltså inte ett påstående (eller omdöme, trosuppfattning – dessa termer kan för mina syften användas huller om buller) som enbart är falskt eller ohållbart. Det måste dessutom på ett flagrant sätt strida mot uppenbara sanningar eller sunda förnuftet. Nu börjar problemen hopa sig.

För det första är det nog inte så lätt att peka ut några ”uppenbara sanningar” till skillnad från sådant som många *tror* är uppenbara sanningar, men som kanske i själva verket är falskt. För det andra tycks det vara enormt svårt att skilja mellan ”sunt förnuft” och ”osunt förnuft”. Att hänvisa till ”sunda förnuftet” när man försöker vederlägga en åsikt gör ju inget som helst intryck på mer skeptiskt lagda personer. De vill veta exakt *vad* det är i ”sunt förnuft” som är hållbart. Är det alls enkelt att ge exempel på absurda påståenden – när det kommer till kritan? Låt oss se närmare på ett konkret exempel. Så här skriver Ofstad:

En person som hävdar att vi bör vara irrationella och att vår uppgift är att skapa så mycket lidande som möjligt kan konfronteras med starka motargument. Om han inte tar hänsyn till dem, så implicerar inte det att han nödvändigtvis begår något logiskt eller empiriskt fel. Men de principer han förkastar är så grundläggande att han kan jämföras med en som hävdar att samhällets resurser bör fördelas efter medborgarnas hårfärg (s 189).

Filosofen Derek Parfit har nyligen argumenterat för att vi ibland bör vara irrationella. Det är alltså inte uppenbart rimligt att vi bör vara rationella, men påståendet att vi bör öka lidandet förefaller verkligen härresande. Låt oss alltså anta att en person hävdar att ”vår uppgift är att skapa så mycket lidande som möjligt”. De flesta tycker väl att vi

här har ett paradexempel på en fullständigt absurd åsikt. Kan vi nu visa med hjälp av ett *reductio ad absurdum* att åsikten är absurd? För att göra det måste vi alltså visa att den strider mot någon uppenbar sanning i moral. Somliga hävdar att det inte finns några sanningar i moral, så låt oss försvaga kravet. Kan vi visa att åsikten strider mot någon uppenbar sanning eller någon uppenbart rimlig åsikt i moral?

2. Är lidande intrinsikalt dåligt?

I uppsatsen om "Moral och giltighet" analyserar Ofstad det svåra och viktiga problemet om giltigheten hos ultimata principer i moralsystem (att principerna är ultimata innebär att de inte kan härledas från andra principer inom systemet). Han diskuterar giltigheten hos två principer "som räknas bland de säkraste". Dessa är:

- (a) Lycka är intrinsikalt gott.
- (b) Lidande är intrinsikalt ont (s 170).

Om dessa principer säger han bl a:

(a) och (b) är centrala inom humanistiskt tänkesätt, ja, inom all moralfilosofi som lägger vikt vid att levande varelser skall ha möjlighet att leva ett gott liv (s 170).

(a) och (b) har alltid haft en särställning inom moralfilosofin. Medan det råder oenighet om huruvida insikt är intrinsikalt gott eller dygd (virtue) moraliskt gott, härskar det en påfallande enighet om (a) och (b) (s 181).

När det gäller giltigheten hos dessa principer anser Ofstad att de bl a kan ges ett visst induktivt stöd (s 184), men framför allt att det inte finns någon kritik mot dem som inte kan bemötas. "Det finns ingen seriös kritik att ta hänsyn till" (s 187). Det kan jag inte hålla med om, låt oss se på (b) som är mindre omstridd än (a).

För det första har flera filosofer hävdat att det finns lidande som *inte* är intrinsikalt dåligt. Ofstad skriver själv i ett sammanhang där han anger vad han anser har egenvärde:

Inte allt lidande är i sig själv negativt. Sorg innebär lidande men är inte nödvändigtvis något negativt. Det negativa är det som orsakar sorgen, inte sorgen i sig (s 76).

Andra har försökt visa att bl a medlidande och "välförtjänt" lidande inte är intrinsikalt dåligt. (Att lidande ibland även kan ha ett positivt instrumentellt värde är självfallet inte kontroversiellt bland dem som

anser att *allt* lidande är intrinsikalt ont). Låt oss försvaga principen för att göra den mindre omstridd: "Lidande, utom medlidande, sorg och sådant som är välförtjänt, är intrinsikalt ont". Är principen, modifierad på detta sätt, uppenbart rimlig? Nej, för många filosofer har argumenterat för att det överhuvudtaget inte finns någonting alls som har ett intrinsikalt värde (ett värde i sig). Problemet om det finns intrinsikala värden förefaller vara långtifrån avgjord i ena eller andra riktningen.

Det är alltså inte uppenbart rimligt att lidande är intrinsikalt dåligt (även om det kanske är sant). Det är en omstridd fråga, så möjligheten att vederlägga påståendet att det är vår uppgift att skapa så mycket lidande som möjligt, med hjälp av ett *reductio ad absurdum*, förefaller tämligen utsiktslös, i varje fall för närvarande. (Observera att Ofstad antog att åsikten inte var baserad på några logiska eller empiriska misstag, så vi kan inte vederlägga den på sådana grunder. Observera också att vid en strikt vederläggning, utan tvivelaktiga luckor i resonemanget, behöver vi även bli en hållbar normativ princip av t ex följande slag: Allt annat i övrigt lika bör det som är intrinsikalt dåligt minimeras).

Påståendet att vi bör skapa så mycket lidande som möjligt *tycks* mig vara fullständigt absurt, men därav drar jag (till skillnad från många andra) inte slutsatsen att jag har några skäl att tro att den är absurd, än mindre att den *är* absurd. Ett skäl till att jag är skeptisk mot intuitioner som något slags evidens, är den triviala iakttagelsen att personer som i årtal, kanske ett helt liv, tänkt igenom och diskuterat samma problemområde ofta har helt olika intuitioner när allt är sagt i grundläggande frågor där de är oeniga. Ett annat skäl är hur illa det gått med intuitioner som t o m ansetts vara självevidenta sanningar, "omöjliga" att betvivla, om t ex rum och tid och mängder av andra saker. Uppfattningen att just moral "i sista hand" måste bygga på intuitioner (eller "psykisk tröghet" för att använda Hans Hahns uttryck) är långtifrån självklar och oomstridd.

Men beror inte svårigheterna med att falsifiera påståenden i moral på att det egentligen inte finns något att vederlägga inom detta område? Se på det inledande citatet av Hume. Det kan förefalla chockerande, men är ju bara ett uttryck för plattityden att preferenser inte har något sanningsvärde. Hur egendomliga de än kan förefalla går de inte att diskutera rationellt. Vad kan "förnuftet" ha för invändningar mot att en person föredrar té framför kaffe, eller världens undergång fram-

för att klla sig på fingret, såvida hans preferens inte är ett resultat av felaktiga åsikter om fakta eller ogiltiga slutledningar! Om det var så enkelt ändå. Men den åsikt om rättfärdigande i moral jag just refererat är inte ett dugg bättre underbyggd än mängder av andra och motstridiga åsikter om saken.

3. En diagnos

Svårigheterna att visa upp ett ostridigt *reductio ad absurdum* i moral förefaller dock inte vara värre än på vilket annat område som helst. Hur går det normalt till när man vederlägger ett påstående? Ungefär så här. I en viss situation är det något påstående som förefaller problematiskt och väcker tvivel. Kan man då visa att påståendet strider mot andra påståenden som anses uppenbart sanna eller rimliga i *denna* situation så antar man att påståendet är vederlagt, i varje fall tills det uppstår tvivel på de påståenden som förutsattes vara hållbara.

Hur skulle man annars bära sig åt? Tar man ingenting för givet, t ex sina sinnens "vittnesbörd" eller "de och de satserna i de och de n accepterade läroböckerna" (Anders Wedberg), så kan man inte rättfärdiga några åsikter alls, utan att hamna i cirkelresonemang eller oändliga regresser. "Varken med logik eller några andra medel kan man bevisa någonting från ingenting" skriver Nelson Goodman och fortsätter "Vi måste starta med några premisser och principer, och det finns inga absoluta och odiskutabla säkerheter tillgängliga". Betyder det att skepticismen åter börjat sticka fram sitt fula tryne i respektabla sammanhang? Inte alls, för Goodman fortsätter omedelbart: "Men det betyder inte att vi måste starta från oansvariga gissningar" (1984, s 40). Tack och lov!

Problemet i ett nötskal förefaller mig vara det här: vad som i *ett* sammanhang anses uppenbart sant eller rimligt anses ofta i något *annat* sammanhang problematiskt eller ohållbart. Så länge sammanhangen hålls åtskilda är det tämligen oproblematiskt att falsifiera och rättfärdiga olika påståenden, även om det kan kräva en hel del möda.

När jag berättade för en god vän att jag misslyckats med att visa att påståendet att vi bör skapa så mycket lidande som möjligt, är absurt, mötte jag ungefär följande reaktion. "Det är väl inte så konstigt med de orimliga krav du ställer, att man t ex ska kunna vederlägga värdenihilistiska och andra åsikter om värden". Jag kan inte gå med på att mitt andra argument (om oenigheten kring intrinsikala världens exi-

stens) är ”orimligt”. I de flesta situationer anses det naturligtvis uppenbart hållbart eller rimligt att lidande *är* dåligt. Men i ett sammanhang, nämligen just den värdeteoretiska diskussionen där man analyserat saken närmare, råder stor oenighet. Vad är ett *reductio ad absurdum* värt, i detta fall, om det bland sina premisser har följande antagande: Lidande är intrinsikalt dåligt och detta är uppenbart rimligt att anta – om vi bortser från det sammanhang där man granskat saken noga och blivit djupt oense. Med sådana tilläggs klausuler åtar jag mig att falsifiera påståenden på löpande band.

Men nu ligger en fråga på lur: Finns det överhuvudtaget något påstående som anses uppenbart sant eller rimligt i alla sammanhang, som inte är omstritt i något sammanhang?

4. Finns månen därute?

A: Kan man veta att månen finns när ingen tittar på den?

B: Det sägs att man numera vet att den inte finns när ingen tittar på den. Man har bevisat att så är fallet.

A: Hur då? Vem säger det?

B: Fysikern N David Mermin i en briljant skriven artikel i *Journal of Philosophy* 1981. Åsikten att månen, eller något annat, finns när ingen ”observerar” den är helt orimlig. Den uppfattningen strider nämligen mot uppenbart rimliga antaganden i kvantmekanik.

A: Är alla som kan kvantmekanik eniga om detta?

B: Nej, de tycks bara vara eniga om vissa formalismer. Vad som följer från dessa när det gäller månens existens och annat är omstritt.

A: Så det är alltså inte helt säkert att det inte finns någonting när ingen tittar?

B: Det är en respektabel gissning, men det finns andra.

A: Jag vet i alla fall en sak som vi kan vara helt säkra på i det här sammanhanget. Antingen finns månen eller finns inte månen. Någon ytterligare möjlighet *kan* inte finnas.

B: Det där kan du inte alls var säker på. För nu har du förutsatt som giltigt något som är omstritt, nämligen tertium non datur eller ”lagen om det uteslutna tredje”, att ett påstående antingen är sant eller falskt. Förr i tiden kallades det här antagandet för en tanke-lag, numera är det ett teorem i satskalkylen – den enklaste och mest fundamentala delen av elementär logik.

A. Det låter faktiskt alldeles snurrigt och strider uppenbarligen mot

- allt sunt förnuft. De som ifrågasatt detta måste väl vara personer som inte har en aning vad de talar om?
- B: Inte alls, det är framför allt en mängd logiker och matematiker som tillhör den sk intuitionistiska skolan. De är oense med anhängarna av klassisk logik och oenigheten gäller bl a giltigheten av tertium non datur.
- A: Det svartnar för ögonen! Om inte ens den elementära logiken är fri från stridigheter och problem, vad kan man då tro på?
- B: Måste man tro på något?
- A: Annars kan man inte leva!
- B: Det är en omstridd fråga om man kan leva utan att tro något.
- A: Lägg av! Det är ju självklart, tror du verkligen att det ens är en omstridd fråga?
- B: Det kan jag inte svara på utan vidare. Jag gav bara uttryck för hur saken tycks mig för närvarande, utan att göra anspråk på att ha påstått något bestämt om någonting. Vad innebär det t ex att tro något, vid närmare eftertanke? Det tycks vara en *mycket* omstridd fråga bland dem som funderat på saken.
- A: Du verkar faktiskt inte vara riktigt klok.
- B: Det är en omstridd fråga vilka som är kloka.
- A: Adjö!

Litteratur

- Nelson Goodman, *Of Minds and Other Matters*, Cambridge, Mass, 1984.
- N David Mermin, *Quantum Mysteries For Anyone*. Journal of Philosophy, nr 7, 1981.
- Harald Ofstad, *Ansvar och handling*, Stockholm, 1982.
- Derek Parfit, *Reasons and Persons*, Oxford 1984.